

ประเพณีแก้มือนาจากวัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
Gae-Mue-Na Tradition of Wat Phra that Lampang Luang, Lampang Province
from Koh Kha District, Lampang Province

ภาณุวัฒน์ สกุลสืบ¹ | Panuwat Sakulsueb¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1. เพื่อศึกษาขั้นตอนต่าง ๆ ในประเพณีแก้มือนา และ 2. เพื่อศึกษาบทบาทของประเพณีแก้มือนา ใช้ระเบียบวิธีวิจัยภาคสนาม แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ตามแนวคิด บทบาทของคติชน ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีแก้มือนาเป็นประเพณีที่กระทำสืบต่อกันมาจากรบรรพบุรุษไม่น้อยกว่า 100 ปี โดยจะกระทำทุก ๆ วันพระตลอดระยะเวลาของการเข้าพรรษา จำนวน 10 ครั้ง แต่ละครั้งจะมีเจ้ามือนาหรือผู้ที่รับผิดชอบในการนำของมาทำบุญ คือ ข้าวเปลือก ข้าวสาร ห่อหนึ่ง มาถวายในช่วงเช้า สำหรับช่วงบ่ายจะเป็นการทำบุญให้กับผู้วายชนม์ เช่น บรรพบุรุษ ญาติที่เสียชีวิต และการทำบุญให้กับตนเองหรือบุคคลในครอบครัว โดยเครื่องไทยธรรมที่นำมาทำบุญจะมีของบางอย่างที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่างกัน กล่าวคือ หากเป็นการทำบุญให้กับคนเป็นจะมีหน่อกล้วย หน่ออ้อย และมะพร้าวทะเลายเป็นส่วนประกอบส่วนการทำบุญให้กับคนตายจะมีข้าว (สะพานที่ทำจากไม้ขนาดเล็กจำนวน 1 คู่) และตุ้งหาง (ธงขนาดเล็ก) เป็นส่วนประกอบ สำหรับการศึกษาบทบาทของประเพณีแก้มือนาพบว่าปรากฏใน 4 ลักษณะ คือ 1. บทบาทของการเป็นหลักฐานว่าวัดเคยเป็นเจ้าของที่นา 2. บทบาทของการทำนุบำรุงพุทธศาสนา 3. บทบาทต่อการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และ 4. บทบาทของการสร้างสำนึกความกตัญญูของชาวลำปางหลวงที่มีต่อบรรพบุรุษและผีอารักษ์

คำสำคัญ: แก้มือนา, ประเพณี, วัดพระธาตุลำปางหลวง

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย (ศศ.บ.) /คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง/E-Mail: sakulsueb_9@hotmail.com

Abstract

This article had 2 objectives to study the steps of the Gae Mue Na rite and to study the role of the Gae Mue Na rite. Folklore fieldwork methodology was used and then analyzed by folklore function. The result of the study found that the Gae Mue Na ritual had been inherited for more than a hundred years and held every Buddhist holy day throughout the Buddhist Lent period for 10 Times. Each time the Gae Mue Na would the host prepared paddy, rice, and steamed food for giving to a monk in the morning and in the afternoon, there was a merit-making to the dead body such as ancestors, relatives, and for family or himself with different things. For live person should have banana shoots, sugarcane shoots, and coconut bunch. For a dead person, there will be 'khua' (a pair of small wooden bridges), and 'tung hang' (a small flag). The Role of the Gae-Mue-Na found 4 types: 1) the role of landlord by temple 2) the role of religious preservation, 3) the role of cultural identity making and 4) the role of gratitude of Lampang Luang people to ancestor and guardian spirit. Keywords: GAE-MUE-NA, Tradition, Wat Phra That Lampang Luang

Keywords: GAE-MUE-NA, Tradition, Wat Phra That Lampang Luang

ความสำคัญของปัญหา

วัดพระธาตุลำปางหลวง ต.ลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง เป็นวัดสำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี มีสถาปัตยกรรม ภาพจิตรกรรม และงานศิลปกรรมที่สวยงาม คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ (2544. น. 78-80) กล่าวถึงประวัติและความสำคัญของวัดพระธาตุลำปางหลวงว่า ตั้งอยู่บนเนินสูงบริเวณใจกลางของชุมชนโบราณที่มีชื่อว่า ลัมพกัปปนคร สร้างในสมัยทวารวดี เป็นวัดสำคัญของลำนานาที่ได้รับการบูรณะจากผู้ครองนครและเจ้านายฝ่ายเหนือมาอย่างต่อเนื่อง ในเขตพุทธาวาสมีสิ่งก่อสร้างที่สำคัญได้แก่ องค์พระธาตุลำปางหลวงเป็นองค์ประธาน มีวิหารหลวงที่เชื่อมต่อจากซุ้มประตูโขง และบันไดนาคที่ทอดลงไปด้านล่าง มีวิหารบริวารได้แก่ วิหารน้ำเต้า วิหารตันแก้ว วิหารละโว้ วิหารพระพุทธ พระอุโบสถ และหอพระพุทธรูป ล้อมรอบด้วยแนวกำแพงแก้วทั้งสี่ด้าน ในเขตสังฆาวาสนอกกำแพงแก้วประกอบด้วยอาคารหอพระไตรปิฎก กุฏิสงฆ์ กุฏิประดิษฐานพระแก้วดอนเต้า และอาคารพิพิธภัณฑสถานฯ นอกจากนี้ วัดพระธาตุลำปางหลวงยังได้ชื่อว่าเป็นวัดหลวงที่มีการวางผังตัวอาคารในรูปแบบจักรวาลคติที่สมบูรณ์แบบที่สุดแห่งหนึ่งในเขตภาคเหนืออีกด้วย

ประเพณีและพิธีทางพระพุทธศาสนาก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้วัดพระธาตุลำปางหลวงมีเสน่ห์ดึงดูดให้พุทธศาสนิกชนหรือนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมและเข้าร่วมงานบุญของวัดเป็นประจำทุกปี เช่น ประเพณีสงกรานต์ พระธาตุลำปางหลวง ประเพณีวันเข้าพรรษา-วันออกพรรษา ประเพณีตานก๋วยสลาก (ทำบุญสลากภัต) ประเพณีทำบุญตักบาตรในวันธรรมสวนะหรือวันสำคัญอื่นๆ เช่น วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา และวันมาฆบูชา เป็นต้น

อย่างไรก็ดียังมีประเพณีทางศาสนาของวัดพระธาตุลำปางหลวงอีกประเพณีหนึ่งที่กระทำต่อเนื่องกันมาไม่น้อยกว่า 100 ปี นั่นคือ “ประเพณีแก้มือนา” ซึ่งจะทำทุก ๆ วันพระระหว่างเดือนกรกฎาคม (เดือนสิบเหนือ) ถึงเดือนตุลาคม (เดือนสิบสองเหนือ) หรืออยู่ในช่วงระยะเวลาเดียวกับการเข้าพรรษา ประเพณีนี้ไม่ได้มีขึ้นโดยทั่วไปในเขตจังหวัดภาคเหนือ กล่าวคือ เป็นแนวปฏิบัติเฉพาะของชาวลำปางหลวงใน 5 หมู่บ้านเท่านั้น ทั้งนี้เมธีชัย ชุ่มผล (2563. น. 66) ได้กล่าวถึงประเพณีแก้มือนาของวัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ว่า “เหมือนกับการจ่ายค่าพระกัลปนาของทางภาคกลางที่ได้รับบิณฑบาตในพระตำรา ซึ่งในล้านนามิได้มีข้อบังคับในการที่จะต้องเข้าร่วม แต่เกิดจากสำนึกและความศรัทธาที่มีต่อองค์พระธาตุลำปางหลวงและมีการส่งต่อความเชื่อและการปฏิบัติมายังลูกหลานในปัจจุบัน”

กล่าวเฉพาะคำ “แก้มือนา” เมื่อพิจารณาความหมายจากพจนานุกรมภาษาล้านนา ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสเจริญพระชนมายุ 80 พรรษา จะได้คำอธิบายความหมายจากที่มาของคำ 3 คำ ดังนี้

แก หมายถึง ก.ทำให้หลุด ทำให้ดีขึ้น ทำให้หาย เช่น แกไข้ อธิบายให้เข้าใจ เช่น แกปัญหา (ยุพิน เข้มมุกด์ และคณะ. 2550. น. 27)

มื่อ หมายถึง น.คราว ครั่ง หน กำหนดนัดหมาย เวลา ฤกษ์ การเข้าเฝ้า การอยู่ยาม เช่น ไฟเข้ามื่อ ไปอยู่เฝ้า ถ้า ไฟส่งเข้ามื่อ คือ การนำอาหารไปถวายพระที่วัดตามที่ได้ตกลงมอบหมายกันไว้ ลงแขกงานที่ทำให้แกผู้อื่นเพื่อให้ผู้นั้นทำงานเช่นเดียวแต่ตนในโอกาสต่อไป เรียกว่า เอามื่อ ถ้าไปขัดใช้แรงงานดังกล่าว เรียกว่า ส้ายมื่อ (ยุพิน เข้มมุกด์ และคณะ. 2550. น. 387)

นา หมายถึง น.นา (ยุพิน เข้มมุกด์ และคณะ. 2550. น. 241)

เมื่อนำความหมายของทั้ง 3 คำ มารวมกันอาจสรุปได้ว่า “แก้มือนา” คือ การทำบุญด้วยข้าวจากที่นาของเจ้ามื่อตามวันเวลาที่บรรพบุรุษได้กำหนดไว้ อย่างไรก็ตาม การนิยามดังกล่าวอาจยังให้ภาพไม่ชัดเจนนักหากขาดบริบททางวัฒนธรรม และด้วยลักษณะเฉพาะของประเพณีแก้มือนาที่ไม่มีปรากฏในพื้นที่อื่น ๆ ในภาคเหนือ ทั้งยังไม่มีมีการศึกษารวบรวมองค์ความรู้ไว้อย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาประเพณีแก้มือนาจากวัดพระธาตุลำปางหลวง ต.ลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง โดยมีความคาดหวังว่าผลการศึกษาจะเป็นข้อมูลสำคัญในการอนุรักษ์และสร้างความเข้าใจในบทบาทของประเพณีแก้มือนาที่ดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน และการศึกษาบทบาทของประเพณีแก้มือนาในครั้งนี้จะใช้กรอบแนวคิดของศิริพร ณ ถลาง (2557. น. 363-396) ที่ได้แบ่งบทบาทหน้าที่ของคติชนไว้ 3 ประการ ได้แก่

1. บทบาทในการอธิบายกำเนิดและอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและพิธีกรรม กล่าวคือ พิธีกรรมมักมีองค์ประกอบสำคัญคือ ตำนานหรือเรื่องเล่าซึ่งสมาชิกในสังคมใช้ในการอธิบายที่มาของพิธีกรรม หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างว่า เรื่องเล่าเป็นส่วนที่เป็นนามธรรม ส่วนพิธีกรรมคือส่วนที่เป็นรูปธรรมนั่นเอง

2. บทบาทในการให้การศึกษา อบรมระเบียบสังคมและรักษามาตรฐานพฤติกรรมของสังคม กล่าวคือ ในสังคมที่ใช้การบอกเล่าในการถ่ายทอดวัฒนธรรมนั้น “คติชน” จะเป็นกลไกที่ทำหน้าที่ให้ความรู้ และปลูกฝังทัศนคติ ตลอดจนอบรมจริยธรรมหรือแบบแผนที่สังคมของตนยอมรับ

3. บทบาทในการเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคม กล่าวคือ คติชนเสนอทางเลือกที่ชัดเจนให้กับสิ่งที่ไม่สามารถทำได้ในชีวิตจริง และยังเสนอทางออกให้กับปัญหาที่เกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ทำให้เกิดความคับข้องใจหรืออึดอัดที่ไม่สามารถขัดแย้งได้โดยตรง

วัตถุประสงค์

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการคือ

1. เพื่อศึกษาขั้นตอนในประเพณีแก้มือจากวัดพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง
2. เพื่อศึกษาบทบาทของประเพณีแก้มือจากวัดพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Work) สัมภาษณ์ (Interview) วิทยาการผู้บอกข้อมูล และเข้าร่วมประเพณีแก้มืออย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation)

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ เจ้ามือที่มาทำบุญในประเพณีแก้มือในวัดพระธาตุลำปางหลวง ระหว่างเดือนสิงหาคม-เดือนตุลาคม

กลุ่มตัวอย่าง

ใช้วิธีการคัดเลือกวิทยาการแบบเจาะจงโดยพิจารณาจากคุณสมบัติคือ ต้องเป็นเจ้ามือที่มีความรู้ความเข้าใจและได้เข้าร่วมประเพณีแก้มือมาแล้วไม่น้อยกว่า 50 ครั้ง และต้องมีอายุไม่น้อยกว่า 70 ปี จำนวน 14 คน และมีคณาจารย์ผู้ดำเนินพิธีกรรมของวัดพระธาตุลำปางหลวง จำนวน 1 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured interview) โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) เป็นรายบุคคล (Individual Interview) ในประเด็นที่มาของประเพณี วิธีการหรือขั้นตอนต่าง ๆ ในการแก้มือ

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) และการเข้าร่วมประเพณีแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ดังนี้

1. การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับประเพณีแก้มือกับวิทยาการผู้บอกข้อมูลซึ่งประกอบด้วยเจ้ามือจาก 5 หมู่บ้าน รวม 7 ชุมชน ได้แก่ บ้านลำปางหลวง บ้านนางเหลียว บ้านท่าผา บ้านไหล่หิน บ้านข้าวซ้อน บ้านน้ำล้อม บ้านหนองค่าย และมีคณาจารย์ผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมในประเพณีแก้มือ
2. เก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยการเข้าร่วมประเพณีแก้มือมาตั้งแต่วันเตรียมของ (วันดา) และวันทำบุญประเพณีแก้มือกับชุมชน ณ วัดพระธาตุลำปางหลวง

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากข้อมูลเชิงลึกที่ได้จากการสัมภาษณ์วิทยากรผู้บอกข้อมูล สังเคราะห์ข้อมูลตามจุดประสงค์การวิจัย และนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เมธินัย ชุ่มผล (2563) เขียนบทความเรื่อง “แก้มือนา” ร่องรอยศรัทธาข้าพระธาตุลำปางหลวง เพื่อเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการกลั่นานคน และผู้ที่ต้องส่งค่าพระกลั่นานให้กับวัด นอกจากนี้ยังได้เชื่อมโยงให้เห็นว่า ประเพณีแก้มือนาคือร่องรอยของ “ข้าพระธาตุ” ที่ครั้งหนึ่งเคยถูกอุทิศไว้ให้ดูแลรักษาองค์พระธาตุลำปางหลวง ตามที่ได้ปรากฏในจารึกต่างๆ ที่กล่าวถึงการกลั่นานคนไว้ให้กับวัด

นิพนธ์ กลางวิชัย (2555) ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาการกลั่นานคนจากจารึกล้านนา : กรณีศึกษาความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนล้านนาต่อการกลั่นานคน ผลการศึกษาพบว่า การกลั่นานของล้านนามี 4 องค์ประกอบ ได้แก่ อายุสมัย แบ่งออกเป็น 3 สมัย คือ ช่วงอาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839-2101) ช่วงอาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. 2101-2317) และช่วงสมัยตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม (พ.ศ. 2317 ถึงปัจจุบัน) องค์ประกอบที่ 2 ผู้กลั่นานประกอบด้วยพระมหากษัตริย์พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าเมืองขุนนาง คณะสงฆ์หรือนักบวช และสามัญชนทั่วไป องค์ประกอบที่ 3 สิ่งของที่ใช้กลั่นาน ได้แก่ ศาสนสถานศาสนวัตถุ ที่ดินนา สวน พืชพรรณ คน สัตว์ และเครื่องมือเครื่องใช้ และองค์ประกอบ 4 สัตยาธิษฐาน คือ การมีความสุขทั้งในทางโลกและในทางธรรม กล่าวเฉพาะการกลั่นานคนเพื่อรับใช้พระธาตุหรือพระศาสนานั้นยังคงมีอยู่โดยสะท้อนผ่านพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อดังกล่าว

จากการสำรวจเอกสารทั้ง 2 เรื่องข้างต้น จะเห็นได้ว่าแม้จะเป็นพื้นที่เดียวกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ แต่ก็ให้ความสำคัญกับการกลั่นานคนให้กับวัดพระธาตุลำปางหลวงโดยพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น จารึกต่าง ๆ เป็นสำคัญ และกล่าวถึงประเพณีแก้มือนาว่าเป็นร่องรอยของการ “กลั่นานคน” ที่เคยเกิดขึ้น ณ วัดพระธาตุลำปางหลวงเท่านั้น การศึกษาประเพณีแก้มือนาโดยใช้แนวคิดทางคติชนวิทยาจึงเป็นข้อมูลที่ไม่มีใครศึกษามาก่อน ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษารุ่นนี้จะเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่น่าสนใจซึ่งจะได้นำเสนอในลำดับต่อไป

ผลการวิจัย

การศึกษาประเพณีแก้มือนาจากวัดพระธาตุลำปางหลวง ต.ลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง ในครั้งนี้เก็บข้อมูลระหว่างเดือนสิงหาคมถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2558 มีผลการศึกษาที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

1. ที่มาของการแก้มือนา

จากการสัมภาษณ์วิทยากรที่มีอายุมากที่สุดคือ คุณยายคำยวง ยำนวล อายุ 95 ปี (2558, สัมภาษณ์) พบว่า ประเพณีแก้มือนามีความเป็นมาไม่น้อยกว่า 100 ปีแล้ว พ่อแม่ของยายคำยวงได้สั่งไว้ว่าจะเลิกทำไม่ได้ด้วยเพราะทำมาก่อนปู่ตายแล้ว ยายคำยวงจึงถือปฏิบัติต่อกันและได้กำชับให้ลูก ๆ ของยายได้แก้มือนาในมือของครอบครัวเช่นกัน จากการสัมภาษณ์เจ้ามือนาอื่น ๆ ก็ได้ข้อมูลในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ เป็นประเพณีที่กระทำสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ เจ้ามือนาจะต้องไปแก้มือนา 1 ครั้งเป็นประจำทุกปี โดยมือที่ครอบครัวของ

ยายค้ายวต้องไปแก้มือนาจะตรงวันแรม 15 ค่ำ เดือนสิบเหนือ (ตรงกับเดือนแปดของภาคกลางหรือเดือนกรกฎาคม) อย่างไรก็ดี พ่อหนานวัชรินทร์ ถาวรณา ผู้ทำหน้าที่เป็นปู่อจารย์ (มัคนายก) ของวัดพระธาตุลำปางหลวง ได้กล่าวถึงสาเหตุที่เจ้ามือนาจะต้องมาทำบุญตามลำดับมือนาของตนนั้น มีสาเหตุจากการที่บรรพบุรุษได้ใช้พื้นที่นาของวัดมาก่อน แม้ในขณะนี้ที่นาต่าง ๆ ของแต่ละครอบครัวจะมีเอกสารสิทธิ์เป็นของตนเอง แต่ในคำเวหนานข้าวเปลือกข้าวสารซึ่งปู่อจารย์ของวัดได้สวดท่องต่อ ๆ กันมาจากรุ่นสู่รุ่นก็มีข้อความที่กล่าวถึงนาของวัด ดังนี้

“อชชะในวันนี้ บ่อได้บ่อเขาเป็นศรัทธาเจ้าข้าทั้งหลายทั้งหนุ่มและเฒ่า หนุ่มน้อยชายหญิงก็บ่าละเสียยังฮึด บ่าละป่าเวณิดด้วยอันศรัทธาปูย่าทั้งหลายนี้หนาถ้าได้กินในเขตเถณะด้วยไร่นาซึ่งไร่นาเป็นเขตวัดแต่นวอันกิตติศรัทธาทั้งหลาย เจ้าทั้งหลายก็บ่าละเสียยังฮึด บาริตเสียยัง บ่ายังกองท้องแห้ง ที่เยียะสะปุริสะเจ้า ทั้งผู้ล่วงแล้วเป็นมา เป็นดีเข้ามาละเมื่อก่อน เพื่อบ่าหื้อผ่อนเสีย หมู่ละศรัทธาเจ้าข้าทั้งหลายก็จึงพากันตกแต่งเครื่องพร้อม น้อมนำมายังวัดอุบุปผาข้าวตอกดอกไม้ ฐูปเทียนมาจำเนียรไว้นื้อขึ้นพันไว้เป็นสามพันธมากุลธาตุ ธรรมะธรรมเบื่องธาตุ บนหัวตั้นน้อมถวายเบื่องธมฺมึสารทยะ ลาจะตุติยะติพะอัดทั้งถ้วนสองกุ่มมมือสองกราบไหว้พระธรรมเทศน์ไว้แกโลกา ตะติหั่วสามทั้งท้าวถวายแด่พระสังฆเจ้าต้นวิเศษณ์เป็นบุญเขต ในพระพุทศาสนาเท่าแต่นั้นคณะศรัทธาหมู่เจ้าทั้งหลาย น้อมนำยื่นยอถวายมิทั้งข้าวเปลือกข้าวสารข้าวสุกข้าวต้ม ขนม...”

(วัชรินทร์ ถาวรณา, 2558, สัมภาษณ์)

ความสำคัญของวัดพระธาตุลำปางหลวงประการหนึ่งก็คือ องค์พระธาตุเป็นที่เก็บพระบรมสารีริกธาตุ คือ อัฐิพระนลาต (กระดูกหน้าผาก) เบื้องขวาและพระธาตุอัฐิ พระศอก (กระดูกคอ) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งยังเป็นพระธาตุประจำปีเกิดประจำปีชกษัตริย์ปญอีกด้วย จึงทำให้ผู้ครองนคร เจ้านายฝ่ายเหนือ ฯลฯ เข้ามาดูแลอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏเป็นข้อความเกี่ยวกับการบูรณอาคาร การกลั่นนาที่ดินและข้าพระธาตุในจารึกต่าง ๆ เช่น จารึกเจ้าหลวงหมื่นคำเพชร พ.ศ.2019 บรรทัดที่ 15-17 ว่า “ไวนากับพระ 200 ข้าวเจ้า ไวข้าครวหนึ่งกับพระ ไวนาร้อยข้าวหนึ่งกับด้วยแล” (คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร, 2551, น. 201) จากข้อมูลการสัมภาษณ์ ข้อมูลจากคำเวหนาน และข้อมูลจากจารึก จึงอาจสรุปที่มาของประเพณีแก้มือนาได้ว่าเป็นการนำข้าวสารและข้าวเปลือกที่ปลูกจากนาซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นนาของวัดพระธาตุลำปางหลวงมาคืนในรูปแบบของการทำบุญปีละครั้งตามที่บรรพบุรุษได้กำหนดไว้ให้

2. เจ้ามือนาและช่วงเวลาของการแก้มือนา

จากการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อสัมภาษณ์วิทยากรผู้บอกข้อมูลและจากการเข้าร่วมประเพณีแก้มือนาพบว่า เจ้ามือนาคือ ผู้ที่เคยมีที่นา (ขายให้ผู้อื่นหรือยกให้ลูกหลานไปแล้ว) หรือยังเป็นเจ้าของที่นารอบ ๆ วัดพระธาตุลำปางหลวง พ่อหนานวัชรินทร์ ถาวรณา เล่าถึงขอบเขตของนารอบพระธาตุที่เจ้ามือนาจะต้องมาแก้ในแต่ละปีว่า “ครูบาอาจารย์เล่าให้ฟังว่า ผู้ที่อยู่ในเขตรัศมีพระธาตุหกพันว่า คือ เอาพระธาตุเป็นจุดศูนย์กลางแล้ววัดไปด้านละสามพันวาจะต้องเอาข้าว ข้าวหนม(ขนม) ข้าวต้ม(ขนมต้ม) ขนมจ๊อก(ขนมเทียน) ไปไหว้พระธาตุ พระสงฆ์องค์เจ้า แก่เป็นว่าเป็นรัศมีของธาตุ เขตธาตุเวลาเขาไปเยียะไรไสนา(ทำไร่นา) เนียะเขาเยียะกิน(ทำกิน) ก็กลัว

เป็นเปรตเป็นผี ใช้ที่ธรณี” (2558, สัมภาษณ์) ซึ่งที่นาหรือที่ดินดังกล่าวนี้ครอบคลุมพื้นที่หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 7 หมู่ที่ 8 และหมู่ที่ 11 รวม 7 ชุมชน ได้แก่ บ้านลำปางหลวง บ้านนางเหลียว บ้านท่าผา บ้านไหล่หิน บ้านข้าวซ้อน บ้านน้ำล่อม และบ้านหนองล่าย เมื่อถึงกำหนดเวลาการแก้มือนา เจ้ามือที่ 1-10 ซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนต่าง ๆ ก็จะหาบข้าวเปลือก ข้าวสาร อาหารคาว อาหารหวาน ไปถวายที่วัดพระธาตุลำปางหลวง

ภาพที่ 1 และภาพที่ 2 ภาพเจ้ามือนาใช้หาบหาบข้าวเปลือกข้าวสารและของทำบุญมาที่วัด

สำหรับช่วงเวลาในการเริ่มต้นประเพณีแก้มือนาในครั้งนี้ มือแรกจะเริ่มในวันแรม 8 ค่ำ เดือน 10 เหนือ ตรงกับวันศุกร์ที่ 7 สิงหาคม 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 35 คน มือที่สองวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 เหนือ ตรงกับวันศุกร์ที่ 14 สิงหาคม 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 34 คน มือที่สาม วันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 11 เหนือ ตรงกับวันเสาร์ที่ 22 สิงหาคม 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 13 คน มือที่สี่ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 เหนือ ตรงกับวันเสาร์ที่ 29 สิงหาคม 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 12 คน มือที่ห้า วันแรม 8 ค่ำ เดือน 11 เหนือ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ 6 กันยายน 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 10 คน มือที่หก วันแรม 14 ค่ำ เดือน 11 เหนือ ตรงกับวันเสาร์ที่ 12 กันยายน 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 29 คน มือที่เจ็ด วันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 12 เหนือ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ 20 กันยายน 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 36 คน มือที่แปด วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 เหนือ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ 27 กันยายน 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 15 คน มือที่เก้า วันแรม 8 ค่ำ เดือน 12 เหนือ ตรงกับวันจันทร์ที่ 5 ตุลาคม 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 12 คน มือที่สิบ วันแรม 15 ค่ำ เดือน 12 เหนือ ตรงกับวันจันทร์ที่ 12 ตุลาคม 2558 รวมเจ้ามือทั้งสิ้น 28 คน

อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตจากการสัมภาษณ์และการเข้าร่วมประเพณีแก้มือนาในแต่ละมือว่า เจ้ามือที่ย้ายภูมิลำเนาไปอยู่ต่างประเทศ/ต่างจังหวัด หรือขายที่ดินให้กับผู้อื่นไปแล้วยังคงกลับมาแก้มือนาหรือฝากเงินให้ญาติ/เพื่อนบ้านให้ช่วยจัดข้าวของต่าง ๆ และช่วยนำข้าวของไปทำบุญให้ด้วยเป็นประจำทุกปี อีกประการหนึ่งคือ แม้จะมีการแก้มือนาไปแล้ว 10 มือ แต่ตราบใดที่ยังไม่พ้นกำหนดวันออกพรรษา ก็ยังพบว่ามิชวลำปางหลวงนำข้าวเปลือก-ข้าวสารและของอื่น ๆ มาทำบุญถวายพระเช่นเดียวกับมืออื่น ๆ ดังผลการเก็บข้อมูลภาคสนามที่พบว่ายังมีผู้มาทำบุญแก้มือนาในวันพระต่อมา (ผู้วิจัยนับให้เป็นมือที่ 11) คือ วันขึ้น 8 ค่ำ เดือนเกียง (เดือนอ้าย) เหนือ ตรงกับวันอังคารที่ 20 ตุลาคม 2558 มีผู้มาทำบุญแก้มือนาทั้งสิ้น 15 คน ส่วนวันพระถัดไปคือ วันเข้าพรรษา ตรงกับวันอังคารที่ 27 ตุลาคม 2558 ไม่พบว่ามีการทำบุญแก้มือนา แต่ยังคงมีการทำบุญตักบาตรและฟังพระ

ธรรมเทศนาเช่นเดิม และเข้าวันถัดไปจะเป็นการตักบาตรเทโวโรหณะ อนึ่งประเพณีแก้มือนาในแต่ละปีไม่สามารถกำหนดตามวันเวลาในปฏิทินประจำปีได้ เพราะการนับเดือนจันทรคติแบบชาวเหนือจะเริ่มนับเดือนอ้าย (เดือนเกี๋ยง) ราวกลางเดือนตุลาคม ทำให้มือแรกของการแก้มือนาในบางปีจะจัดขึ้นก่อนประเพณีเข้าพรรษา และบางปีก็จัดขึ้นหลังวันเข้าพรรษา ผู้สนใจศึกษาหรือต้องการเข้าร่วมประเพณีในมือแรกจึงควรต้องจดจำวันเวลาตามปฏิทินจันทรคติแบบทางภาคเหนือด้วย

3. ขั้นตอนในประเพณีแก้มือนา

3.1 วันเตรียมของทำบุญ (วันดา)

สำหรับขั้นตอนการแก้มือนาจะเริ่มจากวันก่อนวันทำบุญแก้มือนาหรือที่เรียกว่า “วันดา” เจ้ามือแต่ละบ้านจะช่วยกันจัดเตรียมของทำบุญให้แก่บรรพบุรุษ ผีเจ้านา ญาติที่เสียไปแล้ว ฯลฯ โดยจะจัดเตรียมอาหารและข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันใส่ไว้ในถังน้ำหรือตะกร้าสำหรับถวายเป็นเครื่องกัณฑ์เทศน์ในยามพระสงฆ์มาเทศนาธรรมแต่ละผูก แต่จะมีสัญลักษณ์พิเศษบางอย่างที่ทำให้ทราบว่าเป็นของใช้ที่อุทิศให้แก่ผู้ตายก็คือ “ตุง” ขนาดเล็กที่ตัดเป็นลวดลายเฉพาะใส่ไว้ด้วย ส่วนเครื่องกัณฑ์เทศน์หรือของทำบุญให้กับตนเองหรือคนในครอบครัวที่ยังมีชีวิต เจ้ามือจะนำของกินของใช้ในชีวิตประจำวันมาใส่ไว้ในถังน้ำหรือตะกร้าเช่นเดียวกันแต่จะเพิ่มหน่อกล้วย หน่ออ้อย มะพร้าวเครือ กล้วยเครือ และไม้ค้ำศรีขนาดเล็กยาวประมาณ 1 ศอก จำนวน 3 ท่อน มัดรวมกันกับ “ข้าวแตะ” (ไม้ผ่าสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ยาวขนาด 1 ฝ่ามือ) และจะไม่ใส่ตุงเหมือนกับของที่ใส่ทำบุญให้กับคนตาย เจ้านา หรือวิญญานบรรพบุรุษ

ภาพที่ 3 และภาพที่ 4 ของสำหรับทำบุญการตานธัมมในประเพณีแก้มือนา ไม้ค้ำ หน่อกล้วย ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีอาหารที่ใช้ในพิธีแก้มือนาที่จะขาดไม่ได้คือ ห่อนึ่ง ซึ่งเจ้ามือจะต้องเตรียมไว้ 2 ขนาด คือ ห่อนึ่งขนาดใหญ่ เรียกว่า “ห่อนึ่งหลวงหรือห่อนึ่ง(พี่)” จำนวน 2 ห่อ สำหรับนำไปไหว้อารักษ์ที่เฝ้ารักษาพระธาตุ และห่อนึ่งขนาดเล็ก เรียกว่า “ห่อนึ่ง” จำนวนให้มากพอสำหรับใส่กระบุงของพ่อแม่พระที่นำมาวางไว้ในตอนทำบุญ

ภาพที่ 5 ห่อนึ่งแคะหมู“ห่อปี่-ห่อน้อง”สำหรับนำไปทำบุญแก้มือंना

สุดท้าย คือ การไปบูชาธัมม์ที่พ่อหนานสุริยัน คำหนัก ผู้ทำหน้าที่จัดใบลาน/พับสาที่จารธัมม์ที่เจ้ามือंना ต้องการทำบุญในวันแก้มือंना เพื่อให้พระสงฆ์และสามเณรได้ฝึกเทศนาธัมม์นั้น ๆ ก่อน เจ้ามือंनाจะต้องไปแจ้งให้พ่อหนานทราบก่อนอย่างน้อย 1 วัน โดยเจ้ามือंनाสามารถเลือกซื้อธัมม์ได้จากวันเกิด เดือนเกิด หรือปีเกิด ดังสรุปไว้เป็นตารางที่ 1-3 (สุริยัน คำหนัก, 2558, สัมภาษณ์) ดังต่อไปนี้

ตาราง 1

การบูชาธัมม์ตามชาตาปีเกิด

ปีเกิด	ชื่อธัมม์
คนเกิดปีกุน (ปีไค้)	ธัมม์สุดโตสม
คนเกิดปีจอ (ปีเส็ด)	ธัมม์กุสราษ
คนเกิดปีระกา (ปีเร้า)	ธัมม์สิทธาถถ์
คนเกิดปีวอก (ปีสัน)	ธัมม์โหลถ
คนเกิดปีมะแม (ปีเม็ด)	ธัมม์ช้างฉัททันต์
คนเกิดปีมะเมีย (ปีสะง้า)	ธัมม์สุธน
คนเกิดปีมะเส็ง (ปีไล่)	ธัมม์ภูริทัต
คนเกิดปีมะโรง (ปีสี)	ธัมม์สมภมิต
คนเกิดปีเถาะ (ปีเหม้า)	ธัมม์เนมิราช
คนเกิดปีชาล (ปียี้)	ธัมม์สุทธรณู
คนเกิดปีฉลู (ปีเป้า)	ธัมม์เวสสันดร
คนเกิดปีขวด (ปีไจ้)	ธัมม์เตมิยะ

ตาราง 2

การบูชาธัมม์ตามชาตาเดือนเกิด

เดือนเกิด	ชื่อธัมม์
คนเกิดเดือนมกราคมทางภาคเหนือเรียก เดือนสี่	ธัมม์หงส์ผาค้า ธัมม์ภูริทัต
คนเกิดเดือนกุมภาพันธ์ทางภาคเหนือเรียก เดือนห้า	ธัมม์อุทธรา ธัมม์ปุริสาท
คนเกิดเดือนมีนาคมทางภาคเหนือเรียก เดือนหก	ธัมม์พุทธโฆสา ธัมม์เตมิยะ

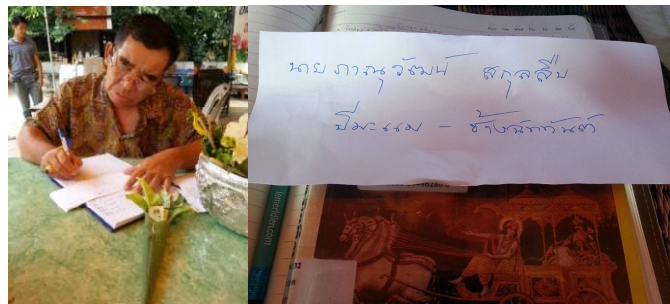
เดือนเกิด	ชื่อธัมม์
คนเกิดเดือนเมษายนทางภาคเหนือเรียก เดือนเจ็ด	ธัมมอรินทุม ธัมมนเมียรช
คนเกิดเดือนพฤษภาคมทางภาคเหนือเรียก เดือนแปด	ธัมมนารทะ ธัมมนเมียรช
คนเกิดเดือนมิถุนายนทางภาคเหนือเรียก เดือนเก้า	ธัมมพุทธาภิเชก ธัมมสิบชาติ
คนเกิดเดือนกรกฎาคมทางภาคเหนือเรียก เดือนสิบ	ธัมมธรรมจักร ธัมมสุวณณสาม
คนเกิดเดือนสิงหาคมทางภาคเหนือเรียก เดือนสิบเอ็ด	ธัมมพุทธนิพพาน ธัมมเวสสันตระ
คนเกิดเดือนกันยายนทางภาคเหนือเรียก เดือนสิบสอง	ธัมมมังคลสูตร ธัมมสมภมิต
คนเกิดเดือนตุลาคมทางภาคเหนือเรียก เดือนเกียง	ธัมมสุทธนู ธัมมปฐมกัปปี
คนเกิดเดือนพฤศจิกายนทางภาคเหนือเรียก เดือนยี่	ธัมมช้างฉัททันต์ ธัมมปทุมกุมาร
คนเกิดเดือนธันวาคมทางภาคเหนือเรียก เดือนสาม	ธัมมมัญญากุณฑล ธัมมมโสด

ตาราง 3

การบูชาธัมม์ตามชาตวันเกิด

วันเกิด	ชื่อธัมม์
คนเกิดวันจันทร์	สร้างธัมมวิมังคะ
คนเกิดวันอังคาร	สร้างธัมมธาดุกถา
คนเกิดวันพุธ	สร้างธัมมปุคคัลปัญญุตติ
คนเกิดวันพฤหัสบดี	สร้างธัมมกถาวัตถุ
คนเกิดวันศุกร์	สร้างธัมมยมกะ
คนเกิดวันเสาร์	สร้างธัมมมหาปัญญา
คนเกิดวันอาทิตย์	สร้างธัมมสังคณี

สำหรับธัมม์ที่ใช้ทำบุญให้กับผู้เสียชีวิตจะใช้ธัมม์ที่มีชื่อว่า มหาวิบาก เท่านั้น (สุริยัน คำหนัก, 2558, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 6 และภาพที่ 7 ตัวอย่างการแจ้งปีเกิดของผู้เกิดปีมะแมและพ่อหนานเลือกธัมม์ชื่อช้างฉัททันต์
ให้สำหรับทำบุญแก่มื้อนาในวันถัดไป

3.2 วันแก่มื้อนา

สำหรับขั้นตอนในการทำบุญแก่มื้อนาจะทำการในวันพระตลอดระยะเวลา 3 เดือนของการเข้าพรรษา โดยแต่ละครั้งจะมีพิธีการในช่วงเวลาต่าง ๆ ดังนี้

1. ช่วงเช้า จะมีการทำบุญตักบาตรเหมือนกันพื้นที่อื่น ๆ ทว่าไปแต่ผู้ที่เจ้ามือนาจะต้องนำข้าวเปลือกและข้าวสารมาถวายพระด้วย ส่วนอาหารที่นำมาตักบาตรจะต้องมี “ห่อนึ่งหลวง” จำนวน 2 ห่อ เตรียมไว้สำหรับให้อาหารที่ช่วยรักษาพระธาตุ และนำห่อนึ่งห่อเล็กมาใช้สำหรับใส่กระบุง (ชาวลำปางหลวง เรียกว่า บาตรพระ) ที่พ่อแม่ของพระนำมาวางเรียงกันในวิหารพระเจ้าล้านทอง

ภาพที่ 8 - ภาพที่ 11 ก่อนเริ่มพิธีทางศาสนา เจ้ามือจะนำข้าวเปลือก-ข้าวสารไปใส่ไว้ในถังที่ตั้งอยู่หน้าพระธาตุลำปางหลวง ส่วนอาหารคาว อาหารหวาน และห่อนึ่งแคะหุงจะนำไปตักบาตรในวิหารหลวง (วิหารพระเจ้าล้านทอง)

2. ช่วงกลางวัน ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียง หมู่ที่ 7 และหมู่ที่ 8 หรือผู้สูงอายุจะอยู่รับประทานอาหารกลางวันที่วัดด้วยกัน และหลังจากนั้นจะเป็นการขอพรผู้สูงอายุ โดยผู้ที่อาวุโสกว่าจะนำเมี่ยง/บุหรื หรือลูกอม มาใส่ที่ขันดอกไม้ของผู้สูงอายุ หลังจากนั้นก็จะได้รับพร สำหรับกิจกรรมนี้จะมีเวลาถึงช่วงพักเที่ยงเท่านั้น แต่สมัยก่อนจะเป็นการทำข้าวต้มมัดมาแจก โดยเจ้ามือนาจะเป็นผู้ที่เตรียมขนมต้มหรือข้าวต้มมัดมาแจกให้กับทุกคนที่มาทำบุญและอยู่ฟังธรรมร่วมกันที่วัดพระธาตุลำปางหลวง

3. ช่วงบ่ายถึงค่ำ ชาวลำปางหลวงจะร่วมกันสวดมนต์ไหว้พระ หลังจากนั้นพระสงฆ์หรือเถระจะขึ้นธรรมาสน์แล้วเทศนาธรรมเรื่องการทำบุญข้าวเปลือกและข้าวสาร เมื่อเสร็จแล้วจะแยกย้ายกันไปเทศนาตามใบลานหรือพับสาที่เจ้ามือนาได้ทำบุญถวาย สมัยก่อนพระจะเทศน์ไปที่ละเรื่องจนหมดซึ่งทำให้ใช้เวลานานต่อเนื่องไปจนถึงเที่ยงคืนหรือล่วงเลยไปจนถึงตีสาม เหตุเพราะในแต่ละมือนาจะการเทศนาธรรมไม่น้อยกว่า 200 เรื่องนั่นเอง แต่ในปัจจุบันจะเป็นการรวมชื่อธรรมที่เจ้ามือนาถวายตรงกันให้มาฟังพระเทศนาด้วยกัน จึงทำให้ใช้เวลาไม่มาก กล่าวคือ ประมาณ 4 โมงเย็นคณะสงฆ์ก็สามารถเทศนาธรรมได้ครบทุกเรื่องตามที่เจ้ามือนาได้เตรียมไว้

ภาพที่ 12 เจ้ามือที่เลือกฟังธรรมชื่อเดียวกันจะนำของทำบุญมาตั้งรวมกันและฟังพระเทศน์ด้วยกัน

4. บทบาทของประเพณีแก้มือนาของวัดพระธาตุลำปางหลวง

เมื่อนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ร่วมกับการเข้าร่วมประเพณีแก้มือนาด้วยแนวคิดบทบาทหน้าที่ของคติชน พบว่า ประเพณีแก้มือนามีบทบาท 4 ประการ ดังต่อไปนี้

4.1 บทบาทของการเป็นหลักฐานว่าวัดเคยเป็นเจ้าของที่นา

จากการสัมภาษณ์วิทยากรทั้ง 15 ท่าน เกี่ยวกับที่มาของการแก้มือนาพบว่า เจ้ามือทุกคนต่างให้ข้อมูลในทิศทางเดียวกันว่า บรรพบุรุษได้สั่งไว้และทุกคนก็รับปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง และเจ้ามือทุกคนไม่แน่ใจว่าครอบครัวของตนเองเป็นกลุ่มที่ได้กัลปนามาให้อยู่เฝ้าพระธาตุหรือไม่ แม้ในจารึกที่มีอยู่ในวัดพระธาตุลำปางหลวง หรือบันทึกต่างๆ ที่กล่าวถึงการกัลปนาคนให้อยู่ดูแลเฝ้าพระธาตุ แต่ที่ทุกคนมั่นใจก็คือครอบครัวของตนได้ใช้พื้นที่ที่แต่เดิมเคยเป็นของวัด ฉะนั้นเพื่อให้เป็นการตอบแทนที่ได้ใช้ประโยชน์จากที่ดินที่เคยเป็นของวัด จึงได้มีการนำข้าวมาคืนในรูปแบบการทำบุญข้าวเปลือก-ข้าวสาร ในมือต่าง ๆ นั่นเอง อีกประการหนึ่งที่ผู้วิจัยได้สังเกตจากการร่วมประเพณีแก้มือนากับชาวลำปางหลวงก็คือ จะไม่มีใครใส่รองเท้าขึ้นมานาบนวัดพระธาตุลำปางหลวงเลย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากคติการขนทรายเข้าวัด ที่ชาวล้านนาเชื่อว่าเป็นการนำทรายที่ติดรองเท้าออกไปจะเป็นบาปติดตัว (เหมือนขโมยของวัดโดยไม่ตั้งใจ) เมื่อถึงเทศกาลปีใหม่เมืองจึงต้องขนทรายจากแม่น้ำมาคืนวัด หรืออีกอย่างหนึ่งคือ เพราะเขตพระธาตุเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีทั้งพระบรมสารีริกธาตุและเสี้ยววัด จึงเป็นการไม่สมควรหากจะใส่รองเท้าขึ้นมา ด้วยแนวคิดในลักษณะนี้จึงส่งผลให้เกิดการเกรงกลัวต่อผลร้ายหรือเวรกรรมที่จะตกอยู่กับผู้ที่เอาประโยชน์จากวัด จึงทำให้ผู้ที่เจ้ามือต่างเคร่งครัดและยึดถือการแก้มือนาในมือของตนไม่ให้ขาดตกบกพร่อง ด้วยเพราะกลัวจะเป็นบาปและขัดต่อสิ่งที่บรรพบุรุษได้ทำต่อกันมาร้อยปีนั่นเอง

อย่างไรก็ดี ยังมีข้อมูลจากพ่อหนานวัชรินทร์ ที่กล่าวถึงคำผรุสวาท (คำคำ) ที่คนในพื้นที่อื่น ๆ ใช้ในการกระທบกระທียบเสียดสีชาวลำปางหลวง คือ คำว่า “ลำปางขี้ธาตุ” คำกล่าวนี้น่ามาจากเหตุการณ์ทำบุญสลากภัตที่วัดพระธาตุลำปางหลวงในอดีตซึ่งมักจะมีคนบางกลุ่มในพื้นที่เข้าไปแย่งชิงสิ่งของต่าง ๆ ที่พระสงฆ์ท่านยกให้เป็นทานหลังจากที่พิธีทางศาสนาเสร็จสิ้นแล้ว เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นซ้ำ ๆ เป็นประจำ จึงทำให้ผู้ที่มาทำบุญจากหมู่บ้านอื่นเกิดความเคลือบแคลงในพฤติกรรมดังกล่าว และใช้คำ “ลำปางขี้ธาตุ” ไว้เสียดสีหรือดูถูกคนกลุ่มนี้ แม้อาจไม่มีหลักฐานถึงการมีอยู่ของครอบครัวของผู้ที่เจ้าผู้ครองนครได้กัลปนาไว้ให้อยู่ดูแลวัด แต่คำกล่าวนี้อาจสะท้อนถึงภาพสังคมบ้านลำปางหลวงในอดีตที่ครั้งหนึ่งเคยมีผู้คนกลุ่มที่ได้รับการกัลปนาว่าอยู่อาศัยในพื้นที่นี้จริง ๆ

ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ประเพณีแก้มือนามีบทบาทสำคัญประการหนึ่งคือ การเชื่อมโยงถึงเรื่องราวในอดีตและเป็นประจักษ์พยานว่าวัดพระธาตุลำปางหลวง คือ เจ้าของที่ดินในบริเวณนี้นั่นเอง

4.2 บทบาทของการทำนุบำรุงพุทธศาสนา

การเข้าร่วมประเพณีแก้มือนาในครั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการแก้มือนาที่จัดขึ้นในช่วงเวลาที่เหลื่อมกับประเพณีเข้าพรรษานี้มีบทบาทสำคัญต่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก กล่าวคือ พระสงฆ์จะต้องจำพรรษาเป็นระยะเวลา 3 เดือน ในระหว่างนี้จึงเป็นโอกาสที่ภิกษุสงฆ์สามเณรจะได้ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเข้มข้น ด้วยเพราะไม่ต้องเดินทางหรือรับนิมนต์ไปในที่ต่าง ๆ ฉะนั้นการมีอาหารเพียงพอในช่วงเวลาของการเข้าพรรษาจึงเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกต่อภิกษุสงฆ์และสามเณรที่จำพรรษาในวัดพระธาตุลำปางหลวงเป็นอย่างมาก นอกจากนี้คือ ยังเป็นการส่งเสริมให้มีการฝึกเขียนฝึกจารพระธัมม์ต่าง ๆ

ลงในโบราณพิศม เพราะทุก ๆ วันพระจะมีเจ้ามือมาขอบูชาไปใช้ในการทำบุญแก้มือนา นอกจากนี้คือพระสงฆ์ และสามเณรจะได้ฝึกสวดท่องทำนองเทศน์ต่าง ๆ เป็นประจำทุกวันพระตลอดระยะเวลาของการเข้าพรรษา ในขณะที่ฝ่ายฆราวาสเองก็จะได้มีโอกาสฟังพระธรรมเทศนา สวดมนต์ และปฏิบัติภาวนาขัดเกลากจิตใจไปในระหว่างวันที่มีการแก้มือนาอีกด้วย ดังที่ได้กล่าวแล้วในขั้นตอนการแก้มือนาที่จะกระทำกันตั้งแต่ช่วงเช้าจนถึงค่ำ

4.3 บทบาทต่อการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ประเพณีแก้มือนาของวัดพระธาตุลำปางหลวง ต.ลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง เป็นประเพณีที่มีเพียงที่เดียวในจังหวัดลำปาง จึงทำให้ชาวลำปางหลวงแม้จะไม่ใช่เจ้ามือมาก็ให้ความศรัทธาและสนใจเข้าร่วมทำบุญด้วยเมื่อมีโอกาส สำหรับการแก้มือนานี้แม้เป็นการทำบุญเช่นเดียวกับโอกาสโดยทั่ว ๆ ไป แต่หากพิจารณาถึงขั้นตอนและข้าวของต่าง ๆ ที่ใช้ในการทำบุญจะพบว่ามีความคล้ายคลึงกับประเพณีทำบุญสลากภัตและการสืบทอดและการส่งเคราะห์ตานข้าวที่มีอยู่แล้วในพิธีกรรมในล้านนาเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ข้าวของหรือเครื่องไทยธรรมที่ใส่ไว้ในถังสังฆทานมีความคล้ายกับถ้วยช้อนในประเพณีทำบุญสลากภัต ส่วนไม้ค้ำ ตุงชัยเล็ก ๆ หน่อกล้วย หน่ออ้อย และมะพร้าวเครือ คือ สิ่งของที่ใช้ในการทำบุญสืบทอด เมื่อนำมาใช้เป็นเครื่องไทยธรรมในการทำบุญของเจ้ามือนาจึงทำให้เกิดความรู้สึกมั่นใจได้มากยิ่งขึ้น สำหรับเครื่องไทยธรรมที่ใช้สำหรับอุทิศให้ญาติพี่น้องที่วายชนม์นั้นจะแตกต่างกัน กล่าวคือ จะไม่มีไม้ค้ำ ตุงชัย และหน่อของต้นไม้ต่าง ๆ แต่จะเปลี่ยนเป็นตุงหางขนานเล็ก และไม้แผ่นเล็ก ๆ ยาวประมาณฝ่ามือจำนวน 2 ชิ้น ผู้ประกอบกันใช้เป็นสัญลักษณ์ของสะพานหรือที่เรียกว่า “ข้าว” ซึ่งของทั้ง 2 อย่างนี้ จะช่วยสร้างความรู้สึกรู้สึกมั่นใจว่าหลังจากที่พระได้เทศนาธัมม “มหาวิบาก” แล้ว ผู้ตายที่เจ้ามือทำบุญไปให้ก็จะพ้นจากความทุกข์ ด้วยเพราะผลบุญและมีสะพานช่วยให้ข้ามจากความลำบากทั้งยังมีตุงหางที่คนล้านนาเชื่อว่าจะช่วยดึงให้ผู้ตายได้ขึ้นสวรรค์ได้อีกด้วย

จากแนวคิดของการประยุกต์เครื่องใช้ในพิธีสืบทอด พิธีส่งเคราะห์ตานข้าว (สะพาน) หรือการจัดเครื่องไทยธรรมในลักษณะที่คล้ายกับการทำบุญสลากภัตนี้เอง ทำให้เกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของประเพณีแก้มือนาที่มีความโดดเด่นกว่าพื้นที่อื่น ๆ ทั้งแนวปฏิบัติและเครื่องใช้ในพิธีเป็นอย่างมาก

4.4 บทบาทของการสร้างสำนึกความกตัญญูของชาวลำปางหลวงที่มีต่อบรรพบุรุษและผิอารักษ์

จากการสัมภาษณ์และการเข้าร่วมประเพณีแก้มือนาของวัดพระธาตุลำปางหลวง มีข้อมูลที่น่าสนใจอย่างหนึ่งที่สะท้อนถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษและผิอารักษ์ของชาวลำปางหลวงเป็นอย่างมาก โดยเจ้ามือทุกคนจะกล่าวถึงบุญคุณของบรรพบุรุษที่ช่วยให้ครอบครัวมีที่นาไว้ทำกิน และกล่าวถึงผิอารักษ์ที่เป็นผู้ดูแลนา (ผีเสื้อนา) ทำให้เรามีผลผลิตจำนวนมาก และกล่าวถึงบุญคุณของผิอารักษ์วัด (ผีเสื้อวัด) ซึ่งคอยดูแลพระธาตุลำปางหลวงและชาวลำปางหลวงให้อยู่รอดปลอดภัย ทำให้การแก้มือนาในแต่ละมือนามีจำนวนธัมมที่เจ้ามือตั้งใจบูชาทำบุญไม่ต่ำกว่า 200 ผูก สำหรับพฤติกรรมหรือสิ่งของที่แสดงถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษอาจพิจารณาได้จากการตานธัมมมหาวิบากพร้อมเครื่องไทยธรรมที่มีขั้วน้อยและตุงหางผืนน้อยไปให้ ส่วนผิอารักษ์ในที่นา เมื่อถึงมือนาเจ้ามือจะนำหมากกำปูใบ (หมาก 1 คำวางบนใบ 1 ใบ) ไปกล่าวขอบคุณในที่นา ส่วนอารักษ์วัดจะแสดงในรูปแบบของของถวาย คือ ห่อนึ่งแคะ “ห่อปี่-ห่อน้อง” นั้นเอง

ภาพที่ 16 เจ้ามือจะนำห่อหนึ่งแคะห่อใหญ่ (ห่อปี่) ที่เจ้ามือใส่ไว้ในกระปุงตอนตักบาตรก่อนเริ่มพิธีทางศาสนา
มาวางไว้ที่หน้าของรูปปั้นเจ้าพ่อกุ่มกัณฑ์ที่เป็นหัวหน้าอารักษ์ของวัดพระธาตุลำปางหลวง

อภิปรายผล

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1. เพื่อศึกษาขั้นตอนต่าง ๆ ในประเพณีแก้มือนา และ 2. เพื่อศึกษาบทบาทของประเพณีแก้มือนา ผลการศึกษาพบว่า ขั้นตอนในประเพณีแก้มือนาจะเริ่มตั้งแต่วันเตรียมของทำบุญ (วันดา) กล่าวคือ เจ้ามือจะต้องเตรียมเครื่องไทยธรรม อาหารคาว-หวาน และที่ขาดไม่ได้คือห่อหนึ่งแคะ (ห่อปี่-ห่อน้อง) ส่วนในวันแก้มือนา พิธีจะเริ่มตั้งแต่ช่วงเช้า มีการทำบุญข้าวเปลือก-ข้าวสาร ตานห่อหนึ่งที่พระธาตุและรูปปั้นเสี้ยววัด ช่วงบ่ายถึงเย็นเป็นการทำบุญและฟังธรรมของเจ้ามือ ในการศึกษาบทบาทของประเพณีแก้มือนาจากวัดพระธาตุลำปางหลวง พบว่ามี 4 บทบาท ได้แก่ 1. บทบาทของการเป็นหลักฐานว่าวัดเคยเป็นเจ้าของที่นา 2. บทบาทของการทำนุบำรุงพุทธศาสนา 3. บทบาทต่อการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และ 4. บทบาทของการสร้างสำนึกความกตัญญูของชาวลำปางหลวงที่มีต่อบรรพบุรุษและผิอารักษ์ การศึกษาบทบาทของประเพณีในครั้งนี้มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ไม่ปรากฏบทบาทด้านความสามัคคีของครอบครัวเจ้ามือ ทั้งที่โดยทั่วไปแล้วเป็นคุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งของงานประเพณีที่มีผู้คนหลากหลายกลุ่มเข้าร่วมกัน ดังเช่นผลการศึกษาบทบาทของประเพณีบุญเดือนสามในชุมชนไทยกะเลิงบ้านม่วง ของ สารภี ขาวดี และศิริชัย ดาบุตร (2563) ที่พบว่า มีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์อันดีแก่สมาชิกในครอบครัวและการสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเจ้ามือหลาย ๆ ครอบครัวได้ย้ายไปอยู่ต่างถิ่นและสมาชิกที่มีอายุน้อยกว่า 30 ปี เริ่มไม่สนใจและไม่ยอมรับการสืบทอดการแก้มือนาของครอบครัว อีกทั้งเจ้ามือจำนวนหนึ่งก็ไม่ได้ทำนาดังเช่นที่ผ่านมา นอกจากนี้คือ การทำงานในระบบราชการหรือเอกชนที่ไม่ได้อำนวยความสะดวกให้เจ้ามือหรือคนในชุมชนที่อยู่ในวัยทำงานและวัยเรียนให้สามารถมาร่วมประเพณีได้ ประกอบกับเจ้ามือส่วนใหญ่มีอายุมากแล้ว จึงหันไปจ้างเพื่อนบ้านที่รับจ้างเตรียมอาหารและของใช้ต่าง ๆ แทน จึงทำให้บรรยากาศของความสามัคคีหรือความสนุกในวันดาหรือวันเตรียมของแก้มือนาหายไป และจากการสัมภาษณ์เจ้ามือในปัจจุบันพบว่ามีความโน้มที่จะไม่ให้คนรุ่นหลังสืบทอด หากไม่สนใจจริง ๆ เพราะต่างเข้าใจในบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป จึงน่าเป็นห่วงว่าอีกไม่กี่ปีประเพณีแก้มือนาอาจสูญไปในที่สุด สภาพดังกล่าวนี้สอดคล้องกับผลการศึกษาประเพณีของชาวไทยพวน

ในปัจจุบันของ วีรชัย สิงห์คำ (2562, น.23) ที่พบว่า กลุ่มทายาทไทยพวนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ในปัจจุบันไม่ให้ความสนใจ และไม่เล็งเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมและประเพณีไทยพวนที่มีมาแต่ดั้งเดิมเช่นเดียวกัน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะต่อการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

ภาครัฐ ภาคเอกชน สถานศึกษา และส่วนราชการในพื้นที่ควรนำข้อมูลจากงานวิจัยนี้ไปบูรณาการกับกิจกรรมด้านวัฒนธรรมขององค์กร โดยอาจสนับสนุนให้บุคลากรเข้าร่วมและสืบสานประเพณีแก้มือาของ วัดพระธาตุลำปางหลวง ต.ลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง ทั้งนี้อาจนำรูปแบบของกิจกรรมที่ทันสมัย มาสร้างสรรค์ให้ประเพณีเข้ากับการใช้ชีวิตในยุคใหม่ได้ดียิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร. (2551). *จารึกล้านนา ภาค 2 เล่ม 1-2* : จารึกจังหวัด

เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ*

ภูมิปัญญา จังหวัดลำปาง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

นิพนธ์ กลางวิชัย. (2555). การศึกษาการกลบนาคนจากจารึกล้านนา : *กรณีศึกษาความสืบเนื่องและ*

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนล้านนาต่อการกลบนาคน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เมธินัย ชุ่มผล. (2563). “แก้มือา” ร่องรอยศรัทธาข้าพระธาตุลำปางหลวง. *วารสารเมืองโบราณ*.46(4). 60-70.

ยุพิน เข้มมุกด์ ประสิทธิ์ เลี้ยวสิริพงศ์ และอุบลพรรณ วรรณสัย (กองบรรณาธิการ). (2550). *พจนานุกรม*

ภาษาล้านนา. เชียงใหม่: สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

วีรชัย สิงห์คำ. (2562). การศึกษาวัฒนธรรมและประเพณีไทยพวน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านถนนแค

ตำบลถนนแค อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี. *วารสารบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ ราชชมงคลล้านนา*.

7(1). 15-25.

ศิริพร ณ ถลาง. (2563). *ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน (พิมพ์ครั้งที่ 3)*.

กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สารณี ขาวดี และศิริชัช ดาบุตร. (2563). บทบาทของประเพณีบุญเดือนสามในชุมชนไทกะเลิงบ้านม่วง

จ.นครพนม. ใน*เอกสารสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติมหาวิทยาลัยรังสิต ประจำปี 2563*.

970-981. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรังสิต.